

Mielikuvat kielikuvien takana

GEORGE LAKOFF—MARK JOHNSON *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press, Chicago 1980. 242 s.

Synkroninen kielitiede on verraten vitkaan edennyt ydinalueeltaan fonologiasta morfologian ja syntaksin kautta kohti semantiikkaa. Keskittyminen kielen formaalisten rakenteiden kuvaukseen johti lingvistit tunkemaan semantiikan työkenttensä periferiaan tai jopa sen ulkopuolelle; yleisesti tunnettu on esimerkiksi Bloomfieldin nuivan positivistinen asenne merkityksen ongelmia kohtaan. Semantiikan tutkimus pysyikin pitkään nimenomaan filosofien tehtävänä; oikeastaan vasta 1960-luvun puolivälin jälkeen merkitys alkoi nousta myös lingvistien keskeiseksi mielenkiinnon kohteeksi.

Filosofiaan nojautuvan tutkimusperinteen mukaisesti semantiikka on operoinut ennen muuta totuusehdoilla; lauseen merkityksen kuvaus on paljolti samaa kuin niiden ehtojen osoittaminen, joilla lause on tosi (esim. Kempson 1977). Näin käsitettynä merkitys on jotakin sellaista, mikä lauseella on sen käyttötilanteesta ja käyttäjistä riippumatta. Metaforat ovat tästä näkökulmasta anomaalisia; ne kuuluvat runouteen, fiktiivisen ja epätoden kielenkäytön alueelle. Koska metaforan sisältävä lause ei yleensä voi olla sananmukaisesti tosi, semantiikka on puolestaan työntänyt metaforat oman tutkimusalueensa ääri-rajoiille: ne eivät ole keskeinen tutkimuksen kohde, ja niihin voidaan puuttua vasta sit-

ten, kun sananmukaisesti tulkittavien lauseiden merkitys saadaan ensin kuvatuksi.

Tässä suhteessa tilanne on radikaalisti muuttunut viime vuosina. Metafora on tunnustettu normaaliksi arkikielen ilmiöksi; niin kuin Sampson (1980: 76) asian ilmaisee, »jokainen meistä käyttää jatkuvasi kieltä jossain määrin metaforisesti, runoilijat vain vievät tämän tendenssin pitemmälle kuin useimmat muut». Siten kuvakieli ei suinkaan rakennu sananmukaisen kielenkäytön varaan; päinvastoin metaforat ovat esimerkiksi lasten kielessä mukana alusta lähtien. Semanttisen teorian kehittäessä metaforaa ei voida sivuuttaa, ja ollakseen pätevä teorian onkin pystyttävä ottamaan huomioon myös erilaiset kuvakielen ilmaukset, sillä juuri ne ovat, toteaa Sadock (1979), semanttisen muutoksen tapahtumapaikkoja. (Semanttinen muutos taas on yhtä keskeinen kielen ilmiö kuin äänne- ja muotojen muutos, eikä siitä saada otetta, ellei meillä ole nykyistä monipuolisempaa tietämystä kuvakielen periaatteista.)

Ei kuitenkaan ole itsestään selvää, että metafora on nimenomaan semantiikan alueelle sijoittuva ilmiö; sen kuvaamiseksi on tosin kehitetty erilaisia semantiikkaan pohjaavia malleja (ks. esim. Levin 1977), mutta esimerkiksi Searle (1979) siirtää metaforan analyysin pragmatiikkaan ja pyrkii selviämään siitä rakentamalla metaforan tunnistamis- ja tulkintastrategioita kuvaavan säännöstön. Samansuuntainen on Davidsonin (1979) kanta; hänen mukaansa »metafora tarkoittaa sitä, mitä sanat kirjaimellisen tulkinnan mukaan tarkoittavat, ei mitään muuta». Metafora ei

Kirjallisuutta

siis ole Davidsonin näkemyksessä kielijärjestelmän ilmiö; päinvastoin se kuuluu kokonaan kielenkäytön alueelle.

Metaforiin ovat kohdistaneet filosofien, kirjallisuudentutkijoiden ja lingvistien lisäksi huomiota myös monien muiden tieteenalojen edustajat, viime aikoina ennen muita psykologit. On korostettu sitä, ettei metafora ole pelkästään kielen ominaisuus: se ulottuu myös muille inhimillisen toiminnan aloille. Metaforalla on keskeinen merkitys esimerkiksi tieteellisten teorioiden muovaamisessa ja välittämisessä (mm. Boyd 1979) ja ylipäänsä koko inhimillisesä käsitejärjestelmässä; näin sitä voidaan käyttää selviteltäessä ihmisielen ja -muistin rakennetta ja toimintaa (ks. Harward 1982).

Käsitejärjestelmän metaforat

Lakoffin ja Johnsonin teoksessa »*Metaphors we live by*» ei metafora ole pelkkä runokielen tai edes kielen ilmiö. Päinvastoin se tunkeutuu jokapäiväiseen elämäämme, ei ainoastaan kielenkäyttöömme vaan myös ajatteluamme ja toimintaamme: koko käsitejärjestelmämme on perusluonteeltaan metaforinen.

Ajatteluamme hallitsevat käsitteet eivät ole puhtaasti älyllisiä, vaan ne ohjaavat myös jokapäiväistä elämäämme; ne jäsentävät havaintojamme, toimintojamme ja suhteitamme toisiin ihmisiin. Käsitejärjestelmällä on siten keskeinen osuus siinä, miten arkiset tosiasiamme määrittyvät. Ihmistenvälinen viestintä nojaa samaan käsitejärjestelmään, jota käytämme ajattelussa ja toiminnassamme; siksi kielen avulla onkin mahdollista saada tietoa siitä, millainen tämä järjestelmä on.

Lakoffin ja Johnsonin lähtökohtana on siis toisaalta se, että metafora on ihmisen käsitejärjestelmään ja ajatteluun kuuluva ilmiö, toisaalta se, että käsite- ja kielijärjestelmä, ajattelu ja kielenkäyttö kytkettyvät kiinteästi yhteen. Metaforan perusluonne on siinä, että ymmärrämme ja koemme tietäntyyppisen asian toisenlaisen asian avulla. Metafora ei siten olekaan käytetyissä sanoissa sinänsä vaan niiden takana

olevissa käsitteissä. Kielellisissä ilmauksissa metaforat ovat mahdollisia juuri siksi, että ne ovat metaforia itse käsitejärjestelmässä.

Esimerkiksi sopii käsittemetaphora 'väittelely on sotaa'; se heijastuu monin tavoin kielenkäyttöömme: *Väitteesi ei ole puolustettavissa; Hän hyökkäsi näkemykseni jokaista heikkoo kohtaa vastaan; Hänen kritiikkinsä osui maaliin; Jos käytät tuota strategiaa, hän murskaa sinut jne.* Väittelilyt noudattavat tavallisesti tiettyä kaavaa; toisin sanoen on asioita, joita teemme tai emme tee väittelilyssä. Se että osittain käsitämme väittelilyn taistelun avulla, vaikuttaa systemaattisesti siihen, millaisen muodon väittelily saa, ja siihen, miten puhumme väittelilystä. Koska metaforinen käsite on kiinteä, myös kieli jota käytämme puhuessamme käsitteen tuosta puolesta on — niin kuin esimerkkilauseista näkyy — systemaattista.

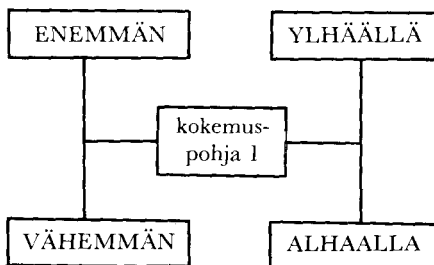
Keskeinen länsimaisen kulttuurin metafora on 'aika on rahaa'. Se paljastuu puheestamme monissa erilaisissa ilmauksissa: voimme *säästää* tai *tuhlata* aikaa, aikaa voi olla *niukasti* tai *runsaasti*, se voi olla *kallista*, ja se voi *riittää* mutta myös *loppua kesken* jne. Raha taas on kulttuurissamme sekä arvokas hyödyke että rajallinen voimavara, jota käytämme saavuttaaksemme tavoitteemme. Vastaavasti työ on länsimaisessa kulttuurissa assosioitunut siihen aikaan, jonka sen suorittaminen vie; tämän nojalla aika on täsmällisesti kvantifioitua, ja on tullut tavaksi maksaa ihmisille työstä siihen käytetyn ajan perusteella. Kulttuurissamme 'aika on rahaa' monin eri tavoin: hotellihuoneiden vuokrat, puheluiden hinnat, lainankorot, paikoitusmaksut jne. määräytyvät ajan perusteella. Käytäntö on melko uusi ihmiskunnan historiassa, eikä sitä esiinny kaikissa kulttuureissa. On syntynyt moderneissa teollistuneissa yhteiskunnissa, ja se jäsentää jokapäiväisiä toimintojamme hyvin olennaisella tavalla. Me toimimme ikään kuin aika todella olisi arvokas hyödyke, ja vastaavasti myös käsitämme ajan samalla tavoin.

Lakoffin ja Johnsonin mukaan ymmärrämme siis käsitteen toisen käsitteen avulla (esimerkiksi ajan hyödykkeenluonteen rahan avulla). Tällöin huomiomme kohdis-

tuu vain niihin käsitteen puoliin, joita metafora korostaa; käsitteen muut ominaisuudet jäävät pimentoon. Metafora voi näin estää meitä havaitsemasta sellaisia käsitteen puolia, jotka eivät ole yhtäpitäviä sen kanssa. Tämä taas vaikuttaa toimintaamme: esimerkiksi keskustelu voi kääntyä kiivaaksi väittelyksi, ja voimme menettää näkyvistämme siihen kuuluvan yhteistyön aspektin; käymme sotaa, vaikka toinen osapuoli uhraa arvokasta aikaansa, jotta yhteisymmärrys saavutettaisiin.

Tähänastiset esimerkit ovat *strukturaalisia metaforia*; niissä käsite jäsennetään metaforisesti toisen avulla. *Orientoivat metaforat* sen sijaan jäsentävät kokonaisen käsite-ryhmän suhteessa toiseen. Tällaiset metaforat pohjautuvat fyysisiin tai kulttuurisiin kokemuksiimme, ja siksi ne voivatkin vaihdella eri kulttuureissa. Useimmat peruskäsitteemme ovat jäsenyneet erilaisten spatiaalisten metaforien avulla (esim. sosiaalinen asema voi olla *ylempi* tai *alempi*, mieli voi olla *korkealla* tai *maassa*, voimme *ylittää* tai *alittaa* itsemme jne.).

Metafora liittyy erottamattomasti niihin kokemuksiin, jotka ovat sen pohjana. Tätä voidaan korostaa ottamalla kokemuspohja mukaan myös kuvaukseen. Sen asemesta, että metafora esitetään muodossa 'enemmän on ylhäällä', suhde voidaan osoittaa mutkikkaammalla kuviolla:

Tällainen kuvaus korostaa sitä, että kunkin metaforan molemmat osat liittyvät toisiinsa vain kokemuspohjan kautta ja että metafora voi vain tämän kokemuspohjan avulla täyttää tehtävänsä ymmärtämisen välineenä.

Lakoffin ja Johnsonin tarkastelutapa on korostetun holistinen; niinpä he pyrkivät kytkemään kielen ja käsitejärjestelmän myös kulttuuriin. Kulttuurin perusarvot ovat heidän mukaansa sopusoinnussa tuon kulttuurin peruskäsitteiden metaforisen rakenteen kanssa. Omassa kulttuurissamme keskeinen orientaatioperuste on tiladimensio 'ylhäällä': 'alhaalla', ja tämä heijastuu moniin spatiaalisiin metaforiin: 'enemmän on ylhäällä' ja 'vähemmän on alhaalla'; 'hyvä on ylhäällä' ja 'huono on alhaalla'; jopa 'tulevaisuus on ylhäällä' (ja 'edessä'), samoin 'korkea status on ylhäällä'. Tämän perusteella 'enemmän on hyvä', 'suurempi on hyvä', 'tulevaisuus on parempi' ja 'statuksesi on korkeampi tulevaisuudessa' ovat kaikki kulttuurin arvoja, jotka ovat yhtäpitäviä metaforajärjestelmän kanssa. Nämä arvot ovat juurtuneet syväle kulttuuriimme; niihin ja niiden pohjana olevaan metaforajärjestelmään nojaa uskomme edistykseen, taloudelliseen kasvuun, yksilön uran nousuun. Toisin sanoen nämä arvot eivät ole irrallisia, vaan ne muodostavat kiinteän järjestelmän yhdessä niiden metaforisten käsitteiden kanssa, joiden mukaan elämme ja toimimme.

Fysikaalisia olioita ja aineita koskevat kokemuksemme tarjoavat konkreettisen pohjan monien muiden kokemusten ymmärtämiselle: voimme poimia osia kokemuksestamme ja käsitellä niitä erillisinä olioina tai aineina. Tällä tavoin voimme nähdä tapahtumat, toiminnat, tunteet, ajatukset jne. esineiksi tai aineiksi. Tyypillistä on, että usein asetamme keinotekoisia rajoja, jotka tekevät fyysiset ilmiöt diskreetteiksi. Näin voimme viitata niihin, kvantifioida niitä, identifioida niiden tiettyjä puolia, nähdä ne syninä, toimia niiden suhteen ja ehkä vielä uskoa, että ymmärrämme niitä. Tällaiset *ontologiset metaforat* ovat ajattelussamme niin luonnollisia, että pidämme niitä yleensä itsestään selvinä, mentaalisten tai muiden ilmiöiden suorina kuvauksina. Jos osaamme kiinnittää huomiomme niihin, pystymme kuitenkin näkemään niiden oikean luonteen. Niinpä lause *Hän murtui paineen alla* paljastaa, että kulttuurimme tarjoamaan ihmismielen

Kirjallisuutta

malliin kuuluu metafora 'mieli on särkyvä esine'; tämän mallin mukaisesti useimmat meistä ajattelevat ja toimivat.

Selvimpiä ontologisia metaforia ovat personifikaatiot: fyysinen olio spesifioidaan edelleen henkilöksi. *Personoimalla voimme ymmärtää monet ei-inhimillisiä olioita koskevat kokemuksemme inhimillisten motivaatioiden, ominaisuuksien ja toimintojen avulla.*

Metafora on pohjimmiltaan tapa kuvitella asia toisen asian avulla, ja sen perusfunktio on ymmärtäminen. Metonymialla taas on ensi sijassa referentiaalinen tehtävä, ts. se sallii meidän käyttää toista yksikköä toista edustamassa. Samalla metonymia kuitenkin poimii esiin tietyn piirteen ja palvelee siten samoja tarkoituksia kuin *metaforakin kohdistamalla huomion tiettyihin referenttien ominaisuuksiin. Metonymiakaan ei siis koske pelkästään kieltä, vaan se jäsentää myös ajatuksiamme ja tekojamme. Metonymiset käsitteet pohjautuvat nekin kokemukseemme, sillä tavallisesti niihin kytkeytyy selviä fyysisiä tai kausaalisia assosiaatioita.*

Prototyypin semantiikka

Merkityksen standarditeoriat olettavat, että kompleksiset käsitteet voidaan analysoida jakamattomiin peruspiirteisiin. Niitä on pidetty merkityksen perimmäisinä rakennuspalikoina, ja morfeemien merkitykset onkin pyritty kuvaamaan samoin keinoin kuin kielen foneemit, distinktiivisten piirteiden kimpuiksi. Lakoff ja Johnson katsovat, että semanttiset teoriat erehtyvät näin menetellessään.

Esimerkiksi sopii heidän näkemyksensä kausaation käsitteestä, joka on esitetty juuri tällaiseksi jakamattomaksi rakennuspalikaksi (kausatiiviverbien semanttisessa kuvauksessa se esiintyy kaksipaikkaisena abstraktisena predikaattina 'aiheuttaa'). Kausaatio kuuluu keskeisimpiin peruskäsitteisiin, joita ihmiset käyttävät järjestäessään fyysistä ja kulttuurista ympäristöä koskevia havaintojaan. Kausaatio ei kuitenkaan ole jakamaton; se onkin tajuttavissa kokemushahmoksi, joka voidaan

ymmärtää komponenttien kimpuksi (vrt. Lakoff 1977: 244–245). Tämä kimppu muodostaa hahmon, kokonaisuuden, jota ihminen pitää perustavampana kuin sen osia.

Lapset oppivat kausaation ensin suoran manipulaationa, joka on keskeinen osa jokapäiväistä toimintaamme elinympäristössämme. Vaikka nämä toiminnot ovat erilaisia, niissä on yhteisiä piirteitä, joiden voi katsoa kuuluvan suoran kausaation prototyyppeihin tapauksiin: agentilla on tavoitteenaan saada aikaan jokin muutos kokijan tilassa, ja tuo muutos on luonteeltaan fyysinen; agentilla on tavoitteensa saavuttamiseksi suunnitelma, joka vaatii häneltä motorisen ohjelman käyttöä; agentti kontrolloi motorista ohjelmaa, hän on energian lähde ja kokija on sen kohde; agentti koskee kokijaa joko ruumiillaan tai välineellä ja toteuttaa suunnitelmansa menestyksekkäästi; kokijassa tapahtuva muutos on havaittavissa, ja agentti seuraa muutosta aistihavaintojensa avulla; lisäksi mukana on vain yksi spesifinen agentti ja yksi spesifinen kokija, ja agentti on ensi sijassa itse vastuussa suunnitelman toteutuksesta.

Tämä ominaisuuksien joukko luonnehtii prototyypistä suoraa manipulaatiota, joka on tyypillisin kausaation muoto. Kuvauksen taustalla olevana mallina on tietenkin prototyypin semantiikka, jota erityisesti kognitiivinen psykologia on viime vuosina kehittänyt. Niin kuin Roschin (1977) havainnot näyttävät osoittavan, ihmiset eivät luokita olioita distinktiivisten piirteiden avulla, vaan prototyypin ja perheyhtäläisyyksien mukaan. Esimerkiksi pienet laululinnut kuten pääskynen tai peipponen ovat meille prototyypisiä lintuja. Kana tai pingviini ovat lintuja nekin, mutta eivät kategorian keskeisiä jäseniä vaan sen epäprototyypisiä edustajia. Silti niillä on riittävästi perheyhtäläisyyksiä prototyypin kanssa, ts. kylliksi sellaisia relevantteja ominaisuuksia, että ne voidaan luokitella linnuiksi.

Vaikka kausaation käsite on olennaisen tärkeä ihmisen toiminnalle, se ei ole atomaarinen primitiivikäsite rakennuspalikan

mielessä, sillä se ei ole analysoimaton ja jakamaton. Sen määrittää prototyyppi, jota luonnehtii toistuvien ominaisuuksien yhdistelmä. Kausaation käsitteemme on siten kokonaisvaltainen, se on analysoitavissa ominaisuuksiinsa, ja se varioi laajalti. Ne käsitteet, joihin kausaation prototyyppi voidaan jaotella (kontrolli, motorinen ohjelma, tahto jne.) ovat luultavasti myös prototyypin luonnehtimia ja edelleen analysoitavia.

Juuri prototyypin käsite näyttäisi tarjoavan pääsyn siitä umpikujasta, johon komponenttianalyysillä operoiva semantiikka on joutunut. Luokitamme asioita prototyyppien avulla ja ymmärrämme epäprototyypiset tapaukset sen perusteella, mikä on niiden suhde prototyyppiin. Olennainen tässä on Wittgensteinin perheyhtäläisyyden käsite: prototyypillä ei tarvitse olla kiinteää tiettyjen ominaisuuksien ydintä, riittää että epäprototyypisillä tapauksilla on kylliksi perheyhtäläisyyksiä prototyypin kanssa. Näiden määrittelyssä keskeisiä eivät niinkään ole olioiden inherentit ominaisuudet kuin niiden funktionaaliset (»interaktionaaliset») piirteet: havaitsemiseen, motoriseen toimintaan, käyttötarkoitukseen yms. liittyvät ominaisuudet. Näin semanttinen kuvaus näyttäisi käyvän vaikeammaksi formaalistaa ja kenties vähemmän eksplisiittiseksikin kuin komponenttianalyysillä operoitaessa, mutta samalla se tulee myös psykologisesti realistisemmaksi.

Merkityksen eksperientalistinen teoria

Lakoff ja Johnson keskittyvät vahvasti siihen, miten ihmiset ymmärtävät kokemustaan. Kieli tarjoaa heidän mukaansa aineistoa, jonka avulla voidaan päästä kiinni ymmärtämisen peruseriaatteisiin. Ymmärtäminen käy kokonaisten kokemuksen alueiden eikä irrallisten käsitteiden avulla. Siksi alakäsitteet (tuhlata aikaa, hyökätä väitettä vastaan) määrittyvät sen mukaisesti, että yläkäsitteet (aika, väittely) on määritelty metaforisesti.

Esimerkiksi uudismetaphora 'love is a collaborative work of art' jäsentää tärkeim-

mät rakkauskokemuksemme tavalla, johon vakiintunut käsitejärjestelmä ei anna mahdollisuuksia. Näin se antaa rakkaudelle uuden merkityksen. Jos metaforan implikoimat asiat ovat meille rakkauskokemustemme tärkeimpiä puolia, metafora voi saada totuuden aseman. Todellisuus jäsentyy meille paljolti metaforien mukaan, ja uusilla metaforilla on siksi voimaa luoda uusi kuva todellisuudesta. Jos hyväksymme äskeisen metaforan, tulkitsemme kokemuksiamme sen mukaisesti, ja se muuttuu meille syvemmäksi todellisuudeksi, kun alamme toimia sen nojalla. Toisin sanoen: jos toimintamme perustana olevaan käsitejärjestelmään tulee uusi metafora, se muuttaa tätä järjestelmää ja myös sen synnyttämiä kokemuksia ja toimintoja. Kielen metaforinen ominaisuus on siis Lakoffin ja Johnsonin mukaan keino, jolla »luodaan todellisuutta», muutetaan maailmaa koskevia näkemyksiä.

Näin Lakoff ja Johnson päätyvät »eksperientalistiseksi» kutsumaansa merkityksen teoriaan. Yksityiset käsitteet eivät määrity irrallisina vaan sen mukaan, mikä on niiden rooli kokemuksissamme. Käsite ei myöskään määrity yksinomaan luontaisen piirteidensä nojalla; tärkeimpiä ovat sen funktionaaliset ominaisuudet. Määrittelyssä ei ole kysymys siitä, että annettaisiin kiinteä joukko välttämättömiä ja riittäviä ehtoja käsitteen soveltamiselle; sen sijaan käsite määrittyy prototyyppien ja siihen suhteessa olevien tyyppien avulla. Edelleen kokemuksemme pohjaavat käsitteet ovat avoimia; niitä voidaan modifioida tai »sumentaa» (ks. Prince ym. 1982) kulloisenkin käyttötarkoituksen mukaan. Metaforat ovatkin keskeinen keino käsitteen edelleen määrittämiseksi.

Kaikilla elämän aloilla poliitikasta rakkauteen määritämme todellisuuden metaforien avulla ja ryhdymme toimiin niiden pohjalta. Teemme päätelmiä ja asetamme tavoitteita, teemme sitoumuksia ja toteutamme suunnitelmia sen nojalla, miten jäsenämme kokemusta — tietoisesti tai tiedostamattamme — metaforia käyttäen.

Lakoff ja Johnson eivät usko, että on olemassa sellainen asia kuin objektiivinen

Kirjallisuutta

(absoluuttinen ja ehdoton) totuus. Tämä näkemys on hallitseva länsimaaisessa kulttuurissa, mutta se ei ole heidän mukaansa pelkästään erheellinen vaan myös sosiaalisesti ja poliittisesti vaarallinen. Totuus on aina suhteessa käsitejärjestelmään, joka taas on suurelta osin metaforien määrittämä. Teoksensa loppuosan he rakentavatkin tämän käsityksen varaan.

Perustamme sekä fyysisen että sosiaalisen toimintamme siihen, mitä pidämme totena, päättelivät Lakoff ja Johnson. Totuus on siis meille tärkeä, mutta se perustuu tulkintaan. Metafora taas on tulkinnan perusväline, ja siksi sen selvittäminen, miten metafora voi olla »tosi», paljastaa tavan, jolla totuus riippuu tulkinnasta. Tämän näkemyksen mukaan väite voi siten olla tosi vain suhteessa johonkin tapaan tulkita se. Tulkinta puolestaan vaatii inhimillistä luokitusta, ja väitteen totuus onkin aina suhteessa ominaisuuksiin, joita siinä käytetyt kategoriat korostavat (esim. *Valo muodostuu aalloista* korostaa valon aaltomaista liikettä ja kätkee sen partikkelimaiset ominaisuudet). Kategoriat eivät sitä paitsi ole kiinteitä tai yhtenäisiä. Ne määrittävät prototyypin ja siihen suhteutuvien perheyttäisyyksien mukaan, ja niitä voidaan eri tarkoituksissa sovittaa kontekstiin. Onko väite tosi vai ei, riippuu siitä, sopiiko käytetty kategoria, ja tämä taas vaihtelee ihmisen tarkoitusten ja muiden kontekstuaalisten tekijöiden mukaan.

Koska tulkitsemme tilanteet käsitesysteemimme avulla, voimme tulkita tuon systeemin käsitteitä käyttäen väitteet tosiksi; voimme ts. ratkaista, sopivatko ne tilanteeseen sellaisena, miksi sen koemme, vai eivät. Totuus on siten käsitejärjestelmän funktio. Tämä on Lakoffin ja Johnsonin rakentaman »eksperientalistisen totuus-teorian» perustana: tulkitsemme väitteet ja tilanteet käsitejärjestelmämme avulla, ja siksi totuus on relatiivista tuon järjestelmän mukaisesti. Koska tulkinta on aina osittainen, emme pääse »koko totuuteen» tai lopulliseen selvyyteen todellisuudesta.

Siten ihmiset, joilla on erilainen käsitejärjestelmä kuin itsellämme, voivat tulkita maailman toisin kuin me. Heillä voi olla

erilainen totuuksien kasauma kuin meillä ja vieläpä erilaiset totuudellisuuden kriteerit. Ihmiselle ei siis ole olemassa absoluuttista totuutta, eikä siksi ole mahdollista myöskään rakentaa sitä koskevaa teoriaa. Merkityksen teoria voikin toimia vain suhteessa ihmisen tulkintaan.

Kohti yhtenäistä maailmankuvaa

Lakoff ja Johnson seuraavat antiikista lähtien erilaisia totuudesta esitettyjä näkemyksiä ja pyrkivät osoittamaan niiden vaikutuksen länsimaiseen ajatteluun. Siitä paljastuu heidän mukaansa kaksi vastakkaisista linjaa, ja he käyttävätkin runsaasti tilaa eritelläkseen länsimaista kulttuuria pitkään hallinnutta »objektivismin myyttiä» ja sen varjoon jäänyttä »subjektivismin myyttiä», joka on vallannut itselleen jalansijan erityisesti uskonnosta ja taiteesta. He jatkavat johdonmukaista koherenssin tavoittelua ja pyrkivät sulattamaan nämä vastakkaiset näkemykset uudeksi »eksperientalistiseksi myyttiksi».

Objektivismi ottaa tuekseen tieteellisen totuuden, rationaalisuuden, täsmällisyyden, rehellisyyden ja puolueettomuuden, subjektivismi taas tunteet, intuitiivisen näkemyksen, mielikuvituksen, inhimillisyyden, taiteen ja »korkeamman» totuuden. Ne esiintyvät rinta rinnan, mutta omissa reviiereissään. Meillä jokaisella on elämäsämme alue, jolla on sopivaa olla subjektiivinen. Objektiiivisuuden ja subjektiivisuuden hallitsemat elämämme osuudet vaihtelevat suuresti henkilöstä ja kulttuurista toiseen; jotkut jopa yrittävät elää elämäänsä jommankumman myytin mukaan. Tässä skitsofreniaa muistuttavassa tilanteessa maailmankuvamme on hajanainen ja ihmiskäsityksemme rikkiäinen.

Objektivistisessä myytissä kiinnostus totuuteen lähtee kiinnostuksesta toiminnan menestyksekkyyteen. Kun ihminen nähdään ympäristöstään erilliseksi, toiminnan menestyksekkyyttä käsitetään ympäristön hallinnaksi (tämä näkyy mm. objektivistisistä metaforista 'tieto on valtaa' ja 'ihminen on luonnon herra'). Subjektivistisen myytin pääteemana on yritys voittaa vie-

raantumisen, joka on tulosta siitä, että ihminen erotetaan ympäristöstään ja toisista ihmisistä. Tähän liittyy keskittyminen omaan itseen: yksilöllisyyteen ja riippuvuuteen persoonallisista tunteista, intuitioista ja arvoista. Eksperientalistinen myytti taas näkee ihmisen ympäristönsä osaksi, ei siitä irralliseksi. Se keskittyy ihmisen jatkuvaan vuorovaikutukseen fyysisen ympäristönsä ja toisten ihmisten kanssa. Tähän vuorovaikutukseen kuuluu molemmipuolinen muutos: ympäristössä ei voi toimia muuttamatta sitä tai muuttumatta itse.

Eksperientalistisesta näkökulmasta totuus riippuu ymmärtämisestä, ja tämä taas tulee seurauksena toiminnastamme maailmassa. Tässä eksperientalistinen vaihtoehto liittyy objektivismin tarpeeseen kuvata todellisuus; subjektivismin tarpeen korostaa ilmiöiden persoonallista merkitystä ja tärkeyttä ihmiselle se tavoittaa keskittymällä siihen, miten pyrimme järjestämään koherentilla tavalla kokemustamme. Näin eksperientalistinen myytti auttaa Lakoffin ja Johnsonin mukaan meitä näkemään avarammin jokapäiväisen elämämme tärkeimmät alueet. Esimerkiksi sopivat ne toimintaohjeet, joita noudattaen voimme tämän »myytin» mukaisesti paremmin oppia ymmärtämään sekä toisiamme että omaa itseämme.

Kun puhujilla ei ole yhteistä kulttuuritaustaa, samoja tietoja, arvoja ja näkemymiä, yhteisymmärryksen saavuttaminen voi osoittautua erityisen hankalaksi. Yhteistyön avulla se on kuitenkin mahdollista. Tällöin heidän on oltava tietoisia taustojensa erosta ja siitä, milloin nämä erot ovat tärkeitä. Heillä on oltava kylliksi kulttuurista ja henkilökohtaista kokemusta, jotta he olisivat selvillä erilaisten maailmankatsomusten olemassaolosta ja siitä, millaisia ne voisivat olla. He tarvitsevat myös kärsivällisyyttä, maailmankatsomuksen joustavuutta, erehdysten sietoa ja kykyä löytää sopivat metaforat puhuessaan erilaisista kokemuksistaan. Tähän taitoon kuuluu valmius muuntaa omaa maailmankatsomustaan ja tarkistaa tapaa, jolla kategorioi kokemustaan. Keskinäiseen

ymmärrykseen liittyvät vaikeudet eivät ole epätavallisia; päinvastoin niitä tulee esiin jokaisessa vähänkin vakavassa keskustelussa.

Vastaavasti itsensä ymmärtämisen kyky edellyttää keskinäisen ymmärtämisen kykyä. Itsensä ymmärtäminen ei ole toisenlaista kuin muut ymmärtämisen muodot: se on tulosta jatkuvasta vuorovaikutuksestamme fyysisen, kulttuurisen ja sosiaalisen ympäristömme kanssa. Keskinäiseen ymmärtämiseen pyrkivissämme etsimme jatkuvasti kokemuksen yhtäläisyyksiä; itsemme ymmärtämisessä tavoittelemme elämäämme koherenssia etsimällä sitä, mikä yhdistää omat erilliset kokemuksemme. Etsimme persoonallisia metaforia tehdäksemme menneisyyden, nykyiset toimintomme, unemme, toiveemme ja tavoitteemme koherenteiksi. Tämä vaatii sen loputonta arviointia ja uudelleenarviointia, miten kokemuksemme on tulkittava ja mitä ne meille merkitsevät. Esimerkiksi terapiassa itsensä ymmärtäminen on paljolti sitä, että aiemmin tiedostamattomat metaforat opitaan tiedostamaan ja havaitaan se, miten elämme niiden mukaisesti. Itseymmärryksen prosessissa ihminen kehittää jatkuvasti itselleen uusia elämäntarinoita, jotka antavat uuden merkityksen vanhoille kokemuksille; kysymys on herkeämättömästä koherenssin rakentamisesta omaan elämään.

Lakoffin ja Johnsonin mukaan siis tapa, jonka olemme luoneet käsittääksemme maailman, ei ole ainoa tapa. Lisäksi se on jatkuvasti muuttuva. Meidän on vaikeaa mutta ei mahdotonta nähdä kulttuuristen ja persoonallisten »totuuksien» ja niitä edustavien metaforien taakse. Metaforat eivät kuitenkaan ole vain asioita, joiden taakse tulee nähdä; itse asiassa niiden taakse voi nähdä vain turvautumalla toisiin metaforiin. On aivan kuin kykyä käsitellä kokemusta metaforien avulla olisi erityinen aisti, jossa metaforat ovat ainoa keino havaita ja kokea maailma. Metafora on yhtä tärkeä osa toimintaamme kuin varsinaiset aistimme ja myös yhtä täsmällinen.

Kirjallisuutta

Näköalat kieleen ja kulttuuriin

Luonteenomaista Lakoffin ja Johnsonin tarkastelulle on, että se keskittyy ennen muuta vakiintuneisiin metaforiin; luovalle kielenkäytölle ominaisesti innovaatiot jäävät taustalle. Niihin he puuttuvat vain sivumennen jakamalla metaforan »käytössä olevaan» ja »käyttämättömään» osaan. Esimerkiksi metaforassa 'teoriat ovat rakennuksia' käytössä olevan osan ilmaukset (*rakentaa* tai *lujittaa teorioita* jne.) kuuluvat normaaliin sananmukaiseen kielenkäyttöön. Sen sijaan käyttämättömän osan ilmaukset ovat kuvakieltä sanan perinnäisessä mielessä. Silti sananmukainen ilmaus (*Hän on rakentanut uuden teorian*) ja kuva-ilmaus (*Hän suosii massiivisia goottilaisia teorioita*) ovat saman yleisen metaforan kielellisiä toteutumia. Sinänsä tällainen kahtiajako ei tuo kovinkaan paljon valaistusta tuoreiden metaforien ongelmaan.

Lakoff ja Johnson eivät olekaan tavoitelleet metaforien lingvististä kuvausta. Pikemmin he ovat kirjoittaneet filosofisen esseen, joka keskittyy ensi sijassa tarkastelemaan sitä, miten ymmärrämme abstrakteja ja monimutkaisia käsitteitä konkreetimpien ja yksinkertaisempien käsitteiden avulla. Juuri siksi kriittinenkin lukija kokee melkoisen elämyksen; vaikka hän ei olekaan valmis nielaisemaan esitettyjä näkemyksiä sellaisinaan, teos vaikuttaa häneen kuin tuore metafora: se panee tarkastelemaan maailmaa uudella tavalla.

Metafora kiinnittää huomion vain joihinkin käsitteen puoliin ja jättää sen muut ominaisuudet peittoon; samasta käsitteestä on erilaisia ja sen eri ominaisuuksia korostavia metaforia. Näin metaforat määrittävät samaa käsitettä mitä erilaisimmista näkökulmista, eivätkä ne silti välttämättä ole keskenään ristiriitaisia. Tässä on »eksperimentalistisen» näkemyksen kenties sympaattisin puoli: tuntuu siltä, että ihmillisessä toiminnassa sen tunnustaminen, että totuus voi olla relatiivinen ja tulkinnasta riippuva, antaa mahdollisuuden luoda koherenssia näennäisen hajanaisiinkin kokemuksiin.

Lingvistin on helppo testata tämä käsi-

tys tarkastelemalla sen mukaisesti vaikkapa omaa tutkimusalaansa. Kieli on sinänsä hyvin abstrakti ja monimutkainen käsite, ja itse asiassa kaikki lingvistiset teoriat ovat metaforien kaltaisia siinä mielessä, että ne korostavat joitakin kielen ominaisuuksia ja peittävät toisia. Niinpä lingvistit näkevät tutkimuskohteensa hyvinkin erilaiseksi sen kieliteorian mukaan, johon he tukeutuvat, ja tämä vaikuttaa olennaisesti myös heidän toimintaansa, siihen millaista tutkimusta he harjoittavat. Diakronisesti suuntautunut tutkija korostaa kielen jatkuvaa muuttumista, mutta hänen on pitkään ollut vaikea nähdä sen synkronista systeminluonteisuutta. Generatiivisen transformaatioteorian kannattaja taas on häivyttänyt näkökentästään aikaperspektiivin ja variaation ja tarkastelee kieltä abstraktina monikerroksisena järjestelmänä. Näkökulman mukaisesti myös käsitteen ala vaihtelee: kieli on milloin diakroninen, milloin synkroninen järjestelmä, milloin ideaalisen puhujan kompetenssi, milloin taas puheyhteisön varioiva koodi. Ajoittain eri näkemysten kannattajat ovat käyneet keskenään kiivastakin väittelyä, lähes sotaa. Metaforan mukaisesti he ovat pitäneet toisiaan vihollisina tai ainakin vastustajina ja unohtaneet sen, että päämäärä on kuitenkin yhteinen: sen selvittäminen, mitä inhimillinen kieli oikeastaan on. Samoin kuin erilaisilla metaforilla myös erilaisilla kieliteorioilla on oma tehtävänsä: ainoakaan niistä ei yksinään riitä kuvaamaan kieltä, mutta yhdessä ne antavat meille mahdollisuuden ainakin jossain määrin koherentilla tavalla ymmärtää jotakin siitä, millainen ilmiö kieli on. (Silti kaikki metaforat ja teoriat eivät tietenkään ole yhtä onnistuneita, eivät aina edes »tosia».)

Ihmisen käsitejärjestelmä periytyy suurelta osin kulttuurisesti, mutta siihen vaikuttavat merkittävästi myös hänen oma-kohtaiset kokemuksensa. Se on tietenkin korkean tason abstraktio jo siinäkin mielessä, että se varioi suuresti: eri osakulttuurien välillä on eroja, ja viime kädessä jokaisen käsitteistössä lienee idiosynkraattisia piirteitä. On kuitenkin ilmeistä, että omat käsitteemme muistuttavat enemmän esi-

merkiksi nykyruotsalaisen käyttämiä kuin niitä, joiden mukaan 1500-luvun esisämme elivät. Yksi Lakoffin ja Johnsonin näkemyksestä seuraavia implikaatioita onkin tämä: lingvistin olisi kohtalokasta unohtaa, että nimenomaan semantiikassa kieli ja kulttuuri nivoutuvat erottamattomasti yhteen; vastaavasti kulttuurintutkija ei voi sivuuttaa sitä, että juuri kieli on ikkuna, josta selvimmin voimme nähdä omaa kulttuuriamme hallitsevaan käsittejärjestelmään.

Lakoff (1977) on jo aikaisemmin esittänyt ajatuksiaan luonnostelemalla »kielellisten hahmojen» ja »eksperientiaalisen lingvistiikan» teoriaa. Sen perusväittämän mukaan koko joukko erilaisia kokemuseräisiä tekijöitä — havaitseminen, päättely, ruumiin elintoiminnot, tunteet, muisti, sosiaalinen rakenne, sensoris-motorinen ja kognitiivinen kehitys jne. — määrittää suurelta osin ellei kokonaan kielen universaaliset rakennepiirteet. Kieli heijastaa tapaa, jolla ihmiset kokevat maailman, ja siksi myös kieltä koskevan teorian on heijastettava inhimillisiä kokemuksia. Tällainen lähtökohta johtaa luopumaan kielitieteen autonomisuutta koskevista vaatimuksista; kieliteoria onkin pyrittävä rakentamaan niin, että kielelliset kyvyt voidaan mahdollisimman pitkälle osoittaa ei-kielellisten kykyjen erityistapauksiksi.

Lakoffilla ei suinkaan ole valmista kielellisten hahmojen teoriaa, eikä Lakoffin ja Johnsonin metaforiin nojaava esityskään ole formaalistettavissa tällaiseksi teoriaksi. Olennainen onkin itse näkökulma: se suuntaa huomion moniin sellaisiin ilmiöihin, joista kielen muoto- ja merkitysrakenteen tutkimus ei ainakaan toistaiseksi ole saanut pitävää otetta. Tällaisenaan ei »Metaphors we live by» ole suinkaan ainutlaatuinen tai sinänsä mullistava teos. Päinvastoin se on vain yksi näyte siitä suuntauksesta, joka kieltä koskevassa tutkimuksessa tuottaa tällä hetkellä erityisen lupaavia tuloksia.

Uudesta näkökulmasta kieli ei enää esitäydy staattiseksi merkkijärjestelmäksi Saussuren ja strukturalistien tarkoittamassa mielessä. Lauseen merkitys ei ole totuus-

ehtojen joukko tai kompleksinen piirrehdelmä; se voidaan pikemminkin nähdä käskyksi, joka saa kuulijassa aikaan jonkin toiminnon: »Lauseen merkitys ”on” se prosessi jonka se herättää.» (Winograd 1981: 240.) Ennen muita kognitiivinen psykologia ja tekoälyn tutkimus ovat luomassa pohjaa, jolta lähtien kieltä voidaan tarkastella kognitiivisena prosessina (ks. erityisesti Winograd 1983). Näin hiotaan uusia aseita, joilla voidaan käydä käsiksi myös kielitieteen kenties keskeisimpään ongelmaan, siihen millainen on kielellisen muodon ja merkityksen suhde. Tätä suhdetta ei enää ole välttämätöntä tarkastella pelkästään abstraktien loogisten mallien kautta; sen sijaan sitä päästään lähestymään kielitieteen omilla ehdoilla. Etäisessä tulevaisuudessa näyttäisi olevan jopa mahdollista kytkeä nyt jyrkästi erossa pidetyt synkronia ja diakronia toisiinsa: staattisiin struktuureihin nojautuminen ei salli muutosten tarkastelua, mutta prosesseihin sekä kielen käyttöön ja käyttäjiin kohdistuvassa tutkimuksessa myös kielelliselle variaatiolle ja muutokselle löytyy tilaa aivan toisella tavalla.

PENTTI LEINO

L Ä H T E E T

- BOYD, RICHARD 1979: *Metaphor and theory change: what is »metaphor» a metaphor for?* — *Metaphor and thought*. Ed. by ANDREW ORTONY. Cambridge.
- DAVIDSON, DONALD 1979: *What metaphors mean.* — *On metaphor*. Ed. by SHELDON SACKS. Chicago.
- HARNARD, STEVAN 1982: *Metaphor and mental duality.* — THOMAS W. SIMON—ROBERT J. SCHOLES (toim.): *Language, mind, and brain*. Hillsdale, New Jersey.
- KEMPSON, RUTH 1977: *Semantic theory*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge.
- LAKOFF, GEORGE 1977: *Linguistic Gestalts.* — *Papers from the thirteenth regional*

- meeting: Chicago Linguistic Society, April 14—16, 1977. Chicago, Illinois.
- LEVIN, SAMUEL R. 1977: The semantics of metaphor. Baltimore.
- PRINCE, ELLEN F.—FRADER, JOEL—BOSK, CHARLES 1982: On hedging in physician—physician discourse. — Linguistics and the professions. Ed. by ROBERT J. PIETRO. Advances in Discourse Processes VIII. Norwood, New Jersey.
- ROSCH, ELEANOR 1977: Human categorization. — Advances in cross-cultural psychology I. Ed. by NEIL WARREN. London.
- SADOCK, JERROLD M. 1979: Figurative speech and linguistics. — Metaphor and thought. Ed. by ANDREW ORTONY. Cambridge.
- SAMPSON, GEOFFREY 1980: Making sense. London.
- SEARLE, JOHN R. 1979: Metaphor. — Metaphor and thought. Ed. by ANDREW ORTONY. Cambridge.
- WINOGRAD, TERRY 1981: What does it mean to understand language? — Perspectives in cognitive science. Ed. by DONALD A. NORMAN. Norwood, New Jersey.
- 1983: Language as a cognitive process. Vol. 1: Syntax. — Reading, Massachusetts.